

MAGÁNHANGZÓK, MINT NYELVI SZÍNEK

1. A magánhangzók előzetes (a priori) jelentései

A **nokviszony** osztályának megjelenése az időben történik, melyben a jelenidőt ugyan könnyen ki lehet mutatással fejezni¹, ám a **múltidő** és a **jövődő** kifejezésére nézve már hangra van szükség. A **sebesebb**, vagy **lassúbb mozgást** is ki lehet jelenteni **rövid vagy hosszú hangokkal**.

A **tárgyviszony** osztályában mutogatással is könnyen kifejezhetők az igék első személye aki a beszélő vagy közlő, és a második személye is, akivel a gondolatot közöljük. Ám a harmadik (távollévő) személyről vagy dologról szóló gondolathoz már jelre, azaz hangra van szükség. Az énhez képest a második és harmadik személy – de minden más dolog is – **tárgy** (objektum), ezért a viszonyban a hangok **tárgyiságot** (objektivitást), azaz járulékot, birtokot, tulajdonságot jelentenek.

A **minőség** osztályának kifejezéséhez a hangokat lehet módosítani vastagítás és vékonyítás, vagy gyöngítés által is. Ebből származnak a vastag és vékony magánhangzók. Igen természetes az, hogy a **vastag hangok vastag, nagy, magas** vagy **durva** dolgokat jelentenek, a **vékony hangok finom, kicsi, alacsony, kellemes** dolgokat.

A **menyiség** osztálya esetében a kifejezendő tárgy szemléltetésében segít a testbeszéd és az arcjáték, ezért bizvást föltehetjük, hogy a nyelvalkotó úgy alakította ki a szavakat, hogy ha szánkat összehúzzuk, összegömbölyítjük, vagy elterjesztjük, kinyitjuk, akkor a megfelelő hangot képezhetjük. A száj **összehúzása összességet, egységet, kinyitása pedig terjedést, sokságot** jelent, ezenkívül az **első eset** jelenthet **bezárást, belsőséget**, a **második** pedig **kinyitást, külsőséget**.

Láthatjuk tehát, hogy csupán hangokkal vagy magánhangzókkal mind a négy értelmi osztályt ki lehet fejezni, melyek által akár kezdetleges beszédet is lehet alkotni.

1.1. A magánhangzók fölosztása

Az alábbi táblázatban mutatattunk be a magánhangzók képzési módjuk szerint, melyben együtt szerepelnek a hangok rövid és hosszú változatai. Az első tag a rövid, a második pedig a hosszú magánhangzó. A szájállás szerinti csoportosítás a jobb oldalon tüntett fel, a hangrendi csoportok pedig a táblázat alján. A bal oldalon jelöltettek az ajkak előretolt, vagy hátrahúzott állapotai, felül pedig a nyelv állása a hang képzésekor.

Ebből a rendszerből kilóg az *i/i* hangpár, ugyanis az *i* és *í* a vastag és vékony magánhangzók közös tulajdonságukat is felmutatnak. E viselkedésük onnét ered, hogy a vastag és a vékony magánhangzónak megvan a képzés szerinti párjuk: *u, ú ↔ ü, ő*; *o, ó ↔ ö, ő*; *a ↔ e; á ↔ é*. Az *i/i* hang viszont társtalan, ezért mind a két hangrendbe tartozik. Továbbá a hosszú *é* az *í*-vel közeli rokon vagy tőszomszéd lévén tulajdonságában is osztozik.

	nyelv elől				→	nyelv hátul				szájállás ↓
elől	Ü-Ú							U-Ú	csücsörösek	
		Ö-Ő					O-Ó		gömbölyűek	
↑					A-				zártak	
				-Á					nyíltak	
ajak hátul			E-						zártak	
		-É							zélesek	
	I-Í								zélesek	
	vékony, magas					vastag, mély				← hangrend

1.2. A magánhangzók előzetes jelentéseinek alkalmazása a magyar nyelvre

- 1) **Tárgyiságot** jelentenek tárgyviszonyban: a **távolra mutató** *ó* vékony hangú párjaként az *ő* mint harmadik személy, mely az *én*-re (n) nézve tárgy.
- 2) **Áthatást** jelentenek a tárgyas igeragozásban: *szeret-i*, *szeret-j-ük* (*szeret-i-ük*), *szeret-i-tek*, *szeret-i-k*, *mond-ja* (*mond-i*), *mond-j-uk* (*mond-i-uk*), *mond-já-tok* (*mond-i-tok*), *mond-já-k* (*mond-i-k*).
- 3) **Birtokot** is kifejezhetnek (birtokos, azaz szubsztancia járuléka): *János-é*, *József-é*, *asztal-é*, *könyv-é*. Továbbá *Jánosnak könyv-e*: János a nok vagy birtokos, a könyv pedig a járuléka, birtoka. *Pénz-e*, *láb-a*, *fej-e*, *kalap-ja*. *Könyv-e-i*: könyv, mint több tárgy (objektum) vagy tulajdon (possessum) (*e*, *i*). *Könyv-e-i-m*: több könyv, mint az *én*-nek birtoka (*m*). *Könyv-e-i-nk*: több könyv mint birtoka a több *én*-nek (*nk*).
- 4) A **forma** járulékként is tekinthető, ezért formát is jelenthet: *gomb*, *gomb-a* (*gomb* formájú); *kürt*, *kürt-ő*; *fal*, *fal-u*.
- 5) Végső soron jelenti a ványnak (szubsztanciának) a **tulajdonságát** is: *könny*, *könny-ű* (*könny* tulajdonságú vagy könny nehézségű); *asz-ik*, *asz-ú*; *gyönyör*, *gyönyör-ű*; *fej*, *fej-ű*; *kép*, *kép-ű*; *láb*, *láb-ű*; *kéz*, *kez-ű*; *dics*, *dics-ű* vagy *dics-ő*. Ide tartoznak a részesülők is.
- 6) A jelen- és jövőidő **részesülője**, ami azonos a harmadik személyű *ő* személyes névmással, és a távolra mutató *o*-val, *a*-val, valamint a mutató *az* névmásnak rokon társa, mert melléknévi tulajdonságánál fogva mint jelző az illető alany cselekvését, szenvedését, vagy állapotát jelzi, azt mintegy rámutatással határozza meg.
 - a) Képezhet melléknevet: *pengő* (ami peng, ő peng), *zengő*.
 - b) Képezhet főneveket, mely egyszer lehet foglalkozás: *szabó* (aki szab, azaz ő szab), *festő*, *nyomtató*.

- c) Jelenti magát a foglalatosskódást is: *néző, kérő, sirató*.
- d) A foglalatosság eszközét vagy közegét: *ásó* (amivel ásnak, azaz *ő*-vele ásnak), *véső, seprő, cséphadaró, reszelő*.
- e) A cselekvés anyaga, tárgya jelenik meg ezekben a szavakban: *adó* (amit adni, fizetni kell, *ő*-t adjuk), *legelő, kaszáló*.
- 7) **Múltidőt** is kifejezhet: *ó*; továbbá az igeragozásban félmúltat: *szeret-e, szeret-é-k* (szeret-e-ek), *szeret-é-l* (szeret-e-el); így *szeret-é-nk, szeret-é-tek, szeret-é-nek; mond-a, mond-é-k* (mond-a-ek), *mond-á-l* (mond-a-al).
- 8) **Tartósságot, sorrendiséget** azaz egymás után következést jelent. Ebből fakadóan érezhető a különbség: *itt, ott; ide, oda; le, el*. Ezek után már kezdetleges módon lehet értelmezni az *idő* szót is, melyet majd később nyelvi rendszerünk mélyebb ismeretében még jócskán finomítandunk: múlt (i) a lét (d) előtt; jövő (ő) a lét (d) után, mint hogy az idő tulajdonképpen csak e két részből áll.
- 9) **Kerekséget, gömbölyűséget** jelenthetnek a gömbölyű magánhangzók: *ór, örvény, örült, örül, öröm; kör, körül, kerület* (körület), *koszorú* (kørsorú); *kor, gömb, gömbölyű; óv, bog; domb; könny; öböl; ököl; gyöngy; bogyó; gümő* (gömő), *gyümölcs* (gömölcs).

Platón szintén az o hangot találja legalkalmasabbnak a gömbölyűség kifejezésére:

„Szókratész: [...] Mivel a gongyilon (gömbölyű) szóhoz leginkább az o-ra volt szüksége, ezt a hangot keverte a névbe.”¹

- 10) **Összehúzást** vagy **egybehúzást, berekesztést, bezárást**, szintén a gömbölyű magánhangzókkal fejezzük ki: *töm; köt; öl; söt* (például a szemeit lesöti), *sötét, söveg*.
- 11) **Hosszúságot, hosszú gömbölyűt** jelenítenek meg a csücsörös magánhangzók: *kü* vagy *ki, kül, külső; csücs; tű; új; szü* vagy *szív; fű; fül; út; húz, hosszú*.
- 12) **Térséget, terjedést, nyílást** jelentenek a nyílt magánhangzók: *tér, tár, szél, tát* (száját tátja), *ér, jár, hézag, hát, ai* vagy *aj* azaz *ajak* = ami összehúzatott vagy bezáratott (a) kinyitva (i); *aitó* (ajtó).

Itt nincsen teljes egyezés az ógöröggel, de Platón maga is hasonló következtetésre jut az *é* hanggal kapcsolatosan:

„Szókratész: [...] az *é* pedig a szélesbe (mékosz, tulajdonképpen hosszúság), mert ezek a hangok nagyok.”²

- 13) A **kicsinységet, kellemes érzést, közelséget** a vékonyak jelenítik meg: *kis, kiseded, kevés, derű, víg, ékes, kedves, szép, szerelem; ez, emez, itt, ide, emitt, emide, fölül*.
- 14) **Nagyságot, durvaságot, kellemetlen érzést, távolságot** fejeznek ki a vastagok: *nagy, magas; ború, komor, mord, szomorú; tova, túl, az, amaz, ott, oda, amott, amoda, alul*.

Platón Kratüloszában az *a* szintűgy a nagyság kifejezésére használatos hang:

„Szókratész [...] Az *a* a nagyba (megaló) került, [...] mert ezek a hangok nagyok.”³

- 15) A **térséget, tágasságot, lankadást, fáradtságot, a jövőidőt** a hosszúak fejezik ki.

1 Platón, „Kratülosz”, in *Platón összes művei*, ford. Árpád Szabó, köt. I, Bibliotheca Classica (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), 821-822 / XXXVII.427c.

2 Platón, 821 / XXXVII.427c.

3 Platón, 821 / XXXVII.427c.

16) A keskenységet, kicsinységet, egybehúzást, egységet, gyorsaságot, a jelenidőt jelölik a röviddek.

2. Í (I)

2.1.1. Hangképzés

Nyelvünk legelől az ajkakhoz legközelebb púposodik, a hangképző rezgőüreg a legkisebb. Az ajkak a legközelebb vannak egymáshoz, állásuk a legszűkebb, ezért az *i* hang érzetileg a szájhoz legközelebb képzett magánhangzó.

Az *i* hang az éles hangúak sorába tartozik, s előfordul mind vastag, mind vékony hangú szavakban. Ennélfogva két *i*-t különböztethetünk meg. A vastagot (mélyet), és vékonyat (magasat). Vastag hangú *i* (í) olyan gyökökben szerepel, melyek vastag hangú ragokat és képzőket vonzanak. A vékony hangú *i* háromféle lehet: mely *ü*-re változik, ami éles *ë*-vel váltakozik, és a tiszta *i*. Néha hangzatosság vagy határozottság miatt fölveszi a *v* segédbetűt, ami *ű*-re változik. Néhány ikerszóban az *á* vagy *ó* magánhangzónak kicsinyített változata. Az *é*-ből *í*, ebből pedig gyakran *i* válik. Szavak elején fölveheti a lehetséges *h* betűt, vagy ajakhangokat, mint: *b*, *f*, *p*, *v*. De fölcserélődhet akár a *j*-vel is. Könnyebb kiejtése végett az olyan idegen eredetű szavak kezdőhangja, melyek *s*-sel, és még vagy egy, vagy két mássalhangzóval kezdődnek.

2.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *i* hangszínezet okát a csikorgást, nyikorgást, simítást, sziszegést, zizegést kiváltó formák rezgésében találjuk meg, melyek velejárója a kiterjedtségnek valamilyen csökkentsége, kicsinysége, amelyet megjelölünk a hegyes, csücskös, sarkas, éles, vékony idomokban. A gyorsaság, sebesség, lassúság az időnek a rövid vagy hosszú mértéke látszik az olyan fogalmakban, mint: indul, iramlik, cikáz, villan, illan. A változás kicsiben maradása, a kicsitől, vagy kicsibe való irányulása is megjelenik az *i*-s fogalmakban: szivárog, sziszeg, szikráz, izzik. A finomabb, részletesebb mozgásokban mindenütt rábukunk az *i* érteményeire: piszkálás, csipkedés. A fiatal állatok kis méretű hangadó szervei is *i* színezetű hangokat adnak ki: csipogás, cincogás, nyifogás, sziszegés. Az egy, az egyszerű, az első, az elemi, az elv, a kezdet, az ok, az egész, a minden, de a hiány és a semmi szavunk is az *i* érteményeire támaszkodnak. Az *ős*-egy maga is a mindenség titokzatos ősforrása, gyöke, és a teremtő Igének, azaz Istennek is leglényegesebb jelzője.

2.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya
Oksági (ok: cselekvés; okozat: mozgás, állapot) jelentéshajlamai:

- 1) Éles, vékony hangja miatt **metszést, vágást** jelent: *ír*, *irt*.
- 2) Elavult **egyszerű ige**: *i-sz-ik*, *i-t*, *i-t-at*, *i-t-at-ás*.
- 3) Jelent **pontból kiinduló mozgást, menést, haladást**: *idő*, *ideg*, *ill*, *illan*, *ing*, *inog*, *ireg*, *iz* (tag), *izeg*.

Platón az *i* hangot a Kratüloszban szintén hasonló módon értelmezi:

„Szókratész: [...] Az *i-t* viszont minden finomra alkalmazza, mert ez tud áthatolni a legjobban mindenben. Ezért az *ienai* és *ieszthai* szavak (*menni, haladni*) az *i*-vel utánoznak⁴”

- 4) **Rezgő, reszkető mozgás, rázkódás:** *ied* vagy *ijed, iszony, iszonytató, irtózik, irtóztató.*

Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlamai:

- 5) **Közeledést, közelséget mutat:** *így, ím, ide, itt, innen, innét, ily.*
- 6) **Tárgymutató:** *néz-i, néz-i-tek, néz-i-k; ver-i, ver-i-tek, ver-i-k; barát-a-i* vagy *barát-i, barát-a-i-m* vagy *barát-i-m; hív-e-i, hív-e-i-m, fi-a-i, fi-a-i-m.* Az *a-i, e-i*, mint kettős tárgymutató többséget jelent, melyből az *a* vagy *e* a magánhangzók torlódása miatt gyakran kiesik.
- 7) Mint **személyrag** az *e* módosulata: *pérez-e, pérez-i; szeretet-e, szeretet-i.*

Szemlélet mondományainak minőség osztálya

Idomi jelentéshajlama:

- 8) **Hajlott alak:** *új, ív.*

Igenlegesség, nemlegesség, határozóság jelentéshajlamai:

- 9) Melléknévképző, mely a **részesülői** *ó, ő* hangokat **kicsinyíti:** *játsz-ó, játsz-i; les-ő, les-i; csapd-i; ugr-i; suny-i; szuszi-muszi.*
- 10) Melléknévképző, mely a helyekben a **közelséget** mutatja: *ház-i, kert-i.*

Indulathangi jelentéshajlama:

- 11) **Fájdalmas kitörést, részvétet** jelentő indulathang: *irigy, irgalom.*

Hangutánzó jelentéshajlama:

- 12) **Hangutánzó:** *ivölt* (*i-öl-t, i-v-öl-t* vagy *ü-v-öl-t*). Gégehanggal megelőzve: *hí, hív* (rokon: *hé!*).

Szemlélet mondományainak mennyiség osztálya

Egység, sokság, egyetemesség jelentéshajlama:

- 13) **Pontszerű, kicsinyítő, fiatalító** értelmű: *icipici, Peti, Erzsi, Pali, Matyi, Pisti, Laci.*

3. É

3.1.1. Hangképzés

Nyelvünk hátul, de már kissé előrébb púposodik, mint az *i* esetén, a hangképző rezgőüreg még kicsi, de már valamivel nagyobb. Az ajkak állása szűk, még közel vannak egymáshoz, viszont már távolabb, mint az *i*-nél.

Hosszú, nyílt magánhangzó. Ma már csak egyféle *é*-t ismerünk, mely éles hangú magánhangzó, és összefér mind a vastag, mind a vékony magánhangzókkal egy szóban. Az *é* néhány szóban az *a*-val fölcserélődik, de valószínűleg inkább az *aj* szótag az, ami az *é*-nek felel meg. Néha hangsúlyozás, nyomtatékosítás következtében, az *e* helyett áll. Fölcserélődhet még az *o*-val is. A régies *ó, ő* a mai *í* helyett áll képzőkben. Ragozás, szóképzés esetén egymás melletti két *e* (*e+e*), *e+i+e* (*e+j+e* vagy *e+v+e*), *a+i*,

4 Platón, 821 / XXXVII.427a.

a+e ami *é*-re változik. Ékezetvesztésnél *e*-re változik. A szóképzésben és ragozásban sokszor párhuzamos társa az *a* és *á*.

3.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *é*, *e*, *á*, *a* hangok kiejtése széthúzott ajakrésének sajátosan tojásdad formáltságával egyértelműen jelzi a szétterülést, terjedést kibontakoztató lényegét.

3.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya
Oksági (ok: cselekvés; okozat: mozgás, állapot) jelentéshajlama:

1) **Igerag:** *vet-é*, *üt-é*.

Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlamai:

- 2) **Birtokrag:** *Péter-é*, *Pál-é*. Előjön a birtokos névmásokban is, mint középrag: *eny-é-m* (én-é-m), *ti-é-d* (të-é-d), *ö-v-é* (ö-v-é-e), *mi-é-nk*, *ti-é-tek*, *ö-v-é-k* (ö-v-é-ök)
- 3) Bizonyos helyre **mutató határozói képző:** *el-é*, *fel-é*, *föl-é*, *mög-é*.

4. E (Ě)

4.1.1. Hangképzés

Az *é*-hez képest nyelvünk kicsivel még hátrébb púposodik, a hangképző üreg még nagyobb. Az ajkak állása tágabb rést képez, és azok messzebb vannak egymástól.

Az *e* a mély hangú, rövid, nyílt *á*-nak a párhuzamos társa. A nyílt *e*, vékonyabb vagy magasabb hangon szól, mint a zártabb hangú *é*, mely az *ö*-höz közeledik és számos szóban tájéjtésileg *ö*-vel fel is cserélődik. Mindkettő különbözik egy harmadik, úgynevezett éles *ě*-től, mely mind *i*-vel, mind *o*-val szokott váltakozni. A vastag hangokkal is megfér egy szóban, ellentétben a nyílt és zárt *e*-vel, mely vastag hangú ragot vagy képzőt nem tűr.

4.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *é*, *e*, *á*, *a* hangok kiejtése széthúzott ajakrésének sajátosan tojásdad formáltságával egyértelműen jelzi a szétterülést, terjedést kibontakoztató lényegét.

4.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya
Oksági (ok: cselekvés; okozat: mozgás, állapot) jelentéshajlama:

- 1) Igeragozásban **félmúltidő** ragja: *ver-e*, *üt-e*, melyből tárgyias ragozásban a tárgymutató és személyrag is egyesül vele, vagyis hasonulás révén hosszú *é*-vé válik (5.8-G): *ver-é* (*vere-i-e*, *vere-j-e*), *üt-é* (*üte-i-e*, *üte-j-e*).

Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlamai:

- 2) Az ő egyes szám harmadik személyű névmás változata, mely **birtokot** jelent neveken: *szív-e, köntös-e*. Néviszonyítók- és névutókban: *től-e, felől-e, belől-e*. A határozott alakú igeragozásban mint *vert-e, ölt-e, verj-e, ölj-e*.
- 3) **Közelmű** mutató szócska: *Itt van e! Ide tedd e!* Tulajdonképpen ez az *e* a gyökeleme a mutató névmásoknak: *e-z, e-ly* (ma ily), *e-de* (ma ide), *e-tt* (ma itt); továbbá az *e-m* gyöknek: *em-ez, em-itt, em-ide*.
- 4) **Közeli** tárgyat vagy személyt **mutató névmás**, mely az *ez* helyett áll, valahányszor az utána következő névszó mássalhangzóval kezdődik: *E könyvet én írtam. E két várost (Budát és Pestet) hidak kötik össze*. Azonban amikor egymagában mutatóként szolgál, azaz utána nem név, hanem másnév szó következik, avagy az utána jövő név mássalhangzóval kezdődik, egész alakjában is használatos: *Ez nem illik. Ez rút dolog. Ez volt ott, nem én*.
- 5) **Kérdő** vagy **kétkedő** szócska, mely rendszeren az ige után áll, és ahhoz írásban kötőjellel kapcsolódik: *Eljössz-e? Engem szólítottál-e, vagy más? Nem tudom, hogy menjek-e, maradjak-e. Megtetted-e, amit parancsoltam? Akarod-e magadat megjobbítani?* Régiesen és tájdivatosan ma is hosszú é. *„Ihatjátok-é a kelyhet, kit én iandó vagyok.”* (Mt 20,22) *„Nemde két verebek adatnak egy pénzen-é.”* (Mt 10,29) *„Esmerted a parancsolatokat-é.”* (Mk 10,19)

Szemlélet mondományainak minőség osztálya Igenlegesség, nemlegesség, határozóság jelentéshajlama:

- 6) Az ő **részesülői rag** módosulata: *szül-e, tel-e, cineg-e* (cineg-ő), *fecsk-e* (fecseg-e, fecseg-ő), *fürg-e* (fürg-ő).

Indulathangi jelentéshajlamai:

- 7) Indulatszó, mely **bosszúságot, haragot, visszataszítást** fejez ki: *E! ne bánts! E! lódulj!* Másképp: *Eh*.
- 8) Indulatszóként, és **megszólítást** kifejezve a Tatrosi kódexben éles *ë*-vel szerepel: *„E mit hallok te felőled?”* (Lk 16,2) *„E mit gondoltok tü szüvetekben?”* (Mk 2,8) Rokon vele *hé!*

Tudattalanság osztálya

Kisarjadása:

- 9) Puszta **toldalék** vagy **utóhangzás**, üres kihangzás némely nyelvjárásban a szavak végén: *pih-e, kez-e, méh-e*.

5. Á

5.1.1. Hangképzés

Képzésekor nyelvünk a legalsó állásban van, középen enyhén feldomborodik, a hangképzőüreg közepes nagyságú. Az ajkak állása ejtett, a legtágabb ajkakállással mondjuk.

A mély hangúak osztályába tartozik, magas hangú társa a hosszú *é*. Mivel nyelvünkben kétféle *é* létezett, ezért gyanítható, hogy kétféle hosszú *á* is létezhetett: egy tompa, és egy élesebb *á*. Néhány gyök szóban és képzőben rövid a helyett fordul elő, máskor viszont egészen különböző jelentéssel bír, me-

lyet értékenyvátoztatás nélkül fölcserélni nem lehet. Az *á* és *é* több rokonértelmű szóban egymásnak változataiként fordulnak elő.

5.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *á* hang természetes jelentését összehozhatjuk a kitátott száj alján szétterülő nyelvvel, vagy a lapított garattal, de a legkülönbélebb lapszerűségek ütközéseinek hangrezgéseiben is megtalálhatjuk a lap vagy sík értékenyét. Az *á*-s hatások felfogásra, kapásra, megközelítést engedő kitárulásra, kinyilatkozásra és valaminek a kiadására való alkalmasságot jelentik melyet úgy érthetünk meg, hogy benünk az alátartásban, alapnyújtásban a tömegvonzási erővonalakat átmetsző – és így mintegy hatásait felfogó jellegű – az *á* hang közvetlen, nyilvánvaló jelentése van.

5.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya Oksági (ok: cselekvés; okozat: mozgás, állapot) jelentéshajlama:

- 1) **Határozói képző:** *al-á, re-á* (összehúзва rá), *tovább-á, sok-á*. A vékony hangú szavakban megfelel neki az *é*: *el-é, fel-é, föl-é, mell-é*; Előszellellettel: *ho-vá, hoz-zá* (hoz-já), *köz-zé* (köz-jé). Jelent valahová történő, egyik helyről a másakra menést. Eredetére nézve nem más, mint a távolra mutató rövid *a*: *ho-v-a, haz-a*. Néha toldalékul főleg a vékony hangrendű szavakban *ba, be* ragot is vesz magához: *elé-be, közé-be, fölé-be*.

Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlama:

- 2) **Igerag a határozott vagy tárgyias igeviszonyítás első múltjában és óhajtó módjában:** *lát-á, hall-á, olvas-á*. A vékony hangú szavakban megfelel neki az *é*: *szeret-é, dicsér-é, kér-é*. Régiesen: *láta-ja, halla-ja, olvasa-ja, szerete-je, dicsére-je*.

Szemlélet mondományainak minőség osztálya Indulathangi jelentéshajlamai:

- 3) **Bámulás, csodálkozás, ostobaság, együgyűség, fájdalom:** *á!, á!, ám, ámé, ámit, ámul, ásít, ájul*. Előtéttel: *bá, bám, bámé, bámul, bámész, báméskodik, báva; má, mákó, málé, mámmám, mámor, mámmog; tát, táté, tátogat*.
- 4) **Szívből fakadó, nyílt szájon ejtett indulatszavak:** *áh, áhít, áhítat, áhítózik; átok; ádáz, ádázkodik*. *H* előtéttel: *há, hála, hálál, hálálkodik*.

6. A

6.1.1. Hangképzés

A nyelv közepes állástól kissé hátrébb domborodik fel, a rezgőüreg nagyobb mint az *á*-nál. Az ajkak enyhén előrenyomulnak.

Hangmértéke időtartamra fele a hosszú *á*-nak. A rövid *a*-nak két nemét különböztetjük meg: egy nyíltabbat, és egy zártabbat. A nyíltabb *a*-nak két ismertetőjegye van: egyrészt a zárt nemű *o* és *u* magánhangzókkal nem, a nyílt *e*-vel viszont gyakran váltakozik, másrészt pedig hangrendi párhuzamos társa a nyílt *e*, a képző és viszonyító ragokban. A zártabb a középhelyet foglal el a nyílt *a* és *o* között, melynek ismertetőjegye az, hogy a nyílt *e*-vel aligha, vagy igen gyéren. Ellenben az *o*-val – sőt ennek

révén néha a távolabb eső *u*-val – váltakozik. Az *a* gyökhangú szavak ikertársai *i* vagy *e* hangzót vesznek fel kicsinyítő jelentésként.

6.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *a* hang természetes jelentését összehozhatjuk a kitátott száj alján szétterülő nyelvvel, vagy a lapított garattal, de a legkülönbébb lapszerűségek ütközéseinek hangrezgéseiben is megtalálhatjuk a lap vagy sík érteményét. Az *a*-s hatások felfogásra, kapásra, megközelítést engedő kitárulásra, kinyilatkozásra és valaminek a kiadására való alkalmasságot jelentik melyet úgy érthetünk meg, hogy bennük az alátartásban, alapnyújtásban a tömegvonzási erővonalakat átmetsző – és így mintegy hatásait felfogó jellegű – az *a* hang közvetlen, nyilvánvaló jelentése van.

6.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya

Ványosság (vány, mellék) jelentéshajlama:

- 1) Lehet még az *ő* egyes szám harmadik személyű névmás módosított alakja. **Birtokragozásban** mély hangú nevek után áll: *bor-a, lov-a, haj-a, zug-a*. Hosszú *á* után zártabb hangú: *ház-a, láb-a, nyál-a*. Vékony hangú párhuzamos társa a nyílt *e*: *méz-e, lép-e, csöv-e, tej-e, nyűg-e*. Ezekben az *a*, *e* szorosán véve személyre vonatkozik, s a tárgymutató rag kimarad, de előtűnik a *ja, je* féle határozott igeragozásban is, mely elemezve *i-a, i-e*: *kar-j-a, dob-j-a, epé-j-e, kecség-j-e*. Tárgymutató nélkül: *várt-a, tolt-a*, tárgymutatóval: *vár-j-a, tol-j-a, várand-j-a, toland-j-a*.

Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlamai:

- 2) **Időrag**, mely mély hangú igékből **félmúltat** képez: *száll-a, jár-a, gondol-a, mutat-a*, mely egyszer-smind a harmadik személyt is magában rejti, amely többes számban *an* (ön): *járának, jára-an-ak* (jára-önök); *szállának, szálla-an-ak* (szálla-önök); éppen úgy, mint a többi időben: *járnak, jár-önök; jártanak, járt-önök; járjanak, járj-önök; járnának, járna-önök*. A magas hangúakban párhuzamos társa az *e*: *kelének, kele-önök; törének, töre-önök; ülének, üle-önök*.
- 3) **Távolra mutató** szó, mely bizonyos távolságra vonatkozó szavaknak nyomatékot ad: *ott van a! oda menj a! olyan a! úgy a!* Előtte *m* toldalékot vesz föl, s az illető mutatóval egyesül: *amott* (amott), *amoda, amolyan, amúgy, amonnan*. A *hol* előtt csupaszon marad: *a hol a!* és így: *e hol e!* Utó-tétellel *n* toldatot kap: *ottan, olyan, ugyan, onnan*. Elöl hátul toldva: *amottan, amonnan, amolyan, amúgyan*.
- 4) **Névelő**, s eredetére és alapfogalmára nézve a fentebbi mutatóval egy, amennyiben a névelő mintegy rámutatva határozza meg az illető nevet; a magánhangzóval kezdődő szavak előtt *z*-vel toldva *az*: *a király, az úr*. Az *az* mutató névmás abban különbözik tőle, hogy a névelő csupán határozó, emez pedig bizonyos meghatározott személyt vagy dolgot képvisel. Régi nyelvhasználatban gyakran marad *az*: *az királyt megkoronázzák; éljen az magyar, az haza!* De már a Bécsi Kódexben is elmarad utána a *z*: *a bírák, a földön, a némbéri, a te néped, a mely föld*, stb..

Szemlélet mondományainak minőség osztálya

Igenlegesség, nemlegesség, határozóság jelentéshajlama:

- 5) Az *ő, ó* **részesülő képző** módosított, illetőleg rövidített alakja, mely fő- illetve mellékneveket képez igékből: *csusz-ó, csusz-a; csoroszl-ó, csoroszl-a; húz-ó, húz-a; von-ó, von-a; mond-ó, mond-a; csal-ó, csal-a*. Vékony hangon *e*: *szül-ő, szül-e; teremt-ő, teremt-e; üdvözít-ő, üdvözít-e*. Különösen

gyakorlatos igékhez járul, melyekben a *g* hang *k*-ra változik, egyúttal gyakran kihagyva az előző magánhangzót: *csacsog-ó, csacsk-a; locsog-ó, locsk-a; bugyog-ó, bugyog-a* vagy *bugyk-a*. Vékony hangon: *fürg-ő, fürg-e; sürg-ő, sürg-e; leng-ő, leng-e; csireg-ő, csirk-e; cineg-ő, cineg-e* vagy *cink-e*. Ebből válik elemezhetővé több állat *ka, ke* végű neve: *róka, csóka, pulyka, szarka, szalonka, macska*, de más szavak is: *szürögő, szürke; csipegő, csipke; röpögő, röpke; szotyogó, szotyka*.

Tudattalanság osztálya

Kisarjadása:

- 6) Csupa **kihangzás**féle toldalék, mely a gyök vagy törzs értelmét nem módosítja: *szigony-a, raposa, ap-a, any-a, báty-a*.

7. Ó (O)

7.1.1. Hangképzés

A nyelv képzésekor középtől hátrább, erőteljesen feldudorodik, a rezgőüreg nagy, így mély hang keletkezik. Az ajkak előrenyomulnak.

A hosszú *ó* megnyújtott, zárt, vastag hang, melyet a rövid *o*-tól szabatosan meg kell különböztetnünk, egyrészt mert néhány szó értelmét megváltoztatja, másrészt hangmértani okból is, mivel a hosszú *ó* két rövid *o*-nak felel meg. Vastag hangzó, hangrendileg megfelelő vékony hangú társa az *ő, ö*. A rövid *o* az *a* és *u* között, mintegy középhelyet foglal el, ezért ezekkel – főleg tájajjtás szerint – néhány szóban felcserélődik, sőt az *a-u* hangok egybeolvadásából igen gyakran hosszú *ó* válik.

7.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

A kondér, korong, gomb szavak vagy általában bármilyen kerek forgástest formáját vizsgálva feltűnhet, hogy egy önmagába visszatérő, és mintegy bennmaradó mozgás lebonyolítását kapjuk akár az egy pont körüli kiterjedtség egyensúlyi helyzetét, akár a minden oldalról való egyforma megközelíthetőséget tekintjük. A forrás csobogása, a síkon szétgyűrűző kopogás hangrezgései, egyaránt az *o, ö* képzettel foghatók fel, akárcsak az égitestek forgásai. Élő szervezetek kóros viselkedése, az olyan elváltozások mint például a csomósodás, görcsösödés, összesodródás, kerek-alakú foltosodás, mind *o-s, ö-s* kerek képzetek. A fogalom, a gondolat, a megfontolás, a töprengés, bonyolítás, összevonás, csoportosítás, körülhatárolás is mind kerek önmagukba záró fogalmak. Az *o-s, ö-s* alakokban és működéseiben, valami kiegyensúlyozottságot, minden oldalra készültséget is láthatunk. Az érzelmi megnyilvánulásokban ezek a kiegyensúlyozottság, a minden irányban készültség, megnyugodottság mozzanatait jelentik. Mivel az embernél az elégedettség állapotát kifejező egyenes tartás nem merev egyensúly, hanem minden irányban egyformán nyíló késztség vagy befejezettség központi tengelye, ezért összekapcsolhatjuk a kitűzött célok elérése feletti elégedettséget, annak örömmel való jutalmazottságát, a boldogságot és kiegyensúlyozott, bölcsességet is az alak kerekded vagy hengeres formáival.

7.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlama:

- 1) **Távolra mutató** gyökhang: *o-da, o-ly, o-tt, o-n-n-at*. Ellentéte a közelre mutató *i* hangnak: *i-de, i-ly, i-tt, i-n-n-et*. Viszonyban áll vele az előleges kérdő *ho*, mint gyök, melynek származékai: a helyre vonatkozó *ho-v-a? ho-l?* és *ho-nn-an?* Továbbá a móddal viszonyló: *ho-gy?* vagy *ho-gy-an?*
- 2) Aminek ideje már régen lejárt, **elmúlt**, azaz **időben távolra mutató**, s más, újabb következett utána: *óvilág, ókor, ótörténetek, óföldleirat, ótestamentum, ókalendárium, óesztendő. Óviselet, -szokások, -divat, -módi*. Ami régi időtől fogva tart, vagy más újabbhoz képest régebben létezik, és e tartósság által jelességében inkább nyert, mint veszített: *óháj, ószalonna, ózsír, óbor, ópálinka, ódohány*. Gyakran fölveszik jelzőül a még fennálló régiebb helynevek, miután hasonló nevű újabbakkal jönnek viszonyba: *Ó-Arad, Új-Arad; Ó-falu, Új-falu; Óvár, Újvár; Ó-telek, Új-telek; Óhegy, Újhegy; Óvám, Újvám; Óváros, Újváros; Ópiac, Újpiac*.
- 3) Valakit vagy valamit bizonyos **rossztól, kártól, veszélytől, romlástól, betegségtől távol tartani**, eltávolítani törekszik. Ragozása: *óvok, óvlak, óvsz, óvunk, óvtok, óvnak; óvott; óvand; óvj; óvná; óvó*.

Szemlélet mondományainak minőség osztálya Idomi jelentéshajlama:

- 4) Mint gömbölyű ajakkal ejtett hang, nagyszámú gyök alaphangzója amely valami **gömbölyűt, ke-rekdedet** jelent: *bob, boborcsó; boc, bockó; bod, bodor; bogy, bogyó; boka; gomb, gomba; mogyoró*.

Indulathangi jelentéshajlamai:

- 5) **Csodálkozást, bámulást, megütközést** fejez ki: *Ó mily szép! Ó te bohó!*
- 6) **Vágyakozást**: *óhaj, óhajt, óhajtás, óhajtát, óhajtozik; ó ha még egyszer láthatnám őt! Ó vajha szerencsével járnék!* Mélyebb fájdalomra, vagy vágyra mutat az *s* kezdőhanggal: *sóh, sóhaj, sóhajt, sóhajtozik; sóv, sóvár, sóvárog; sop, sopán, sopánkodik. F* ajakhanggal képzettek: *foh, fohász, fohászkozik*.
- 7) **Hálálkodást**: *Ó Istenem, be kegyelmes és irgalmas vagy!*
- 8) **Kérést, könyörgést**: *Ó szent teremtőm, ne hagyj el! Ó Uram, könyörülj rajtam!*
- 9) **Fájlalást, sajnálkozást**: *Ó jaj nekem! Ó te szegény! Ó be kár érte!*
- 10) **Haragot, utálkozást, eltaszítást**: *ocsmány; Ó ti semmirekellők! U-val való rokonsága: un, undok, undokol (régiesen ondok, ondokol), undor, undorodik, utál, utálat*.

8. Ó (Ö)

8.1.1. Hangképzés

Képzésekor a nyelv középtől előre erőteljesen feldudorodik, az *e* és *é* közötti – az *é*-nek megfelelő – állás szerint, a rezgőüreg magas hangot képez. Az ajkak előrenyomulnak, az *ó* képzésével megegyező mértékben.

Hangmértanilag a hosszú *ő* két röviddel ér föl. Vastag hangon párhuzamos társa az *ó*, *o*. Tájéjtéssel némely szavakban fölcseréltetik *ű*-vel. Legközelebbi rokona a félig zárt ajakkal ejtett *e*, mellyel mind gyökszavakban, mind képző-, és módosító ragokban váltakozni szokott.

8.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

A környék, kör, gömb szavak vagy általában bármilyen kerek forgástest formáját vizsgálva feltűnhet, hogy egy önmagába visszatérő, és mintegy bennmaradó mozgás lebonyolítását kapjuk akár az egy pont körüli kiterjedtség egyensúlyi helyzetét, akár a minden oldalról való egyforma megközelíthetőséget tekintjük. A forrás csobogása, a síkon szétgyűrűző kopogás hangrezgései, egyaránt az *ö*, *o* képzettel foghatók fel, akár csak az égitestek forgásai. Élő szervezetek kóros viselkedése, az olyan elváltozások mint például a csomósodás, görcsösödés, összesodródás, kerek-alakú foltosodás, mind *ö*-s kerek képzetek. A fogalom, a gondolat, a megfontolás, a töprengés, bonyolítás, összevonás, csoportosítás, körülhatárolás is mind kerek önmagukba záró fogalmak. Az *ö*-s, *o*-s alakokban és működésekben, valami kiegyensúlyozottságot, minden oldalra készülséget is láthatunk. Az érzelmi megnyilvánulásokban ezek a kiegyensúlyozottság, a minden irányban készülség, megnyugodottság mozzanatait jelentik. Mivel az embernél az elégedettség állapotát kifejező egyenes tartás nem merev egyensúly, hanem minden irányban egyformán nyíló készség vagy befejezettség központi tengelye, ezért összekapcsolhatjuk a kitűzött célok elérése feletti elégedettséget, annak örömmel való jutalmazottságát, a boldogságot és kiegyensúlyozott, bölcsességet is az alak kerekded vagy hengeres formáival.

8.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya

Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlama:

- 1) **Távolodás, szétoszlás, messzeség:** *ön; öm, ömt, ömlik; ös, ösvény; özön, özönlik.*

Szemlélet mondományainak minőség osztálya

Idomi jelentéshajlamai:

- 2) **Kerekded, gömbölyű:** *öb, öböl; öl, ölel; öv, övedz; böd, bödön; bög, bögre; bötk, bötkös, bötyk, bötykös; csöb, csöbör; csög (fordítva göcs); csömör, csömbölyék; döb, döbön, döbör, döbörke; dödőle; dögnöyöz (ököllel ütöget); dömbic; göb, göbör, göbre, göbös; göd, gödör; göldör; göm, gömb, gömböly, gömböc, gömör; göndör; göngyöl; gyöngy; göny; hömpöly, hömbör; köb, köböl; köldök; köny, könyv, könyök; köpü, köpüce, kösöntyü; pöf, pöfék, pöfeteg; tömlő; söveg; szöm; zömök. Ide tartoznak azok a szavak is, melyekben az *r* gyökhang görbe hajlásra, forgásra vonatkozik: ör, örv, örvény; csörcse, csörlő; förög, förgeteg; gör, görcs, görbe, gördül, görnyed, görvély, göröngy; kör.*
- 3) **Hegyes, csúcsos, szúrás:** *köcsöge, pöc, pöcök, pöckös, högy (cuspis), öl (ige), honnan ölö, ölü, ölv, bölön, höle, pöle, döf, bök, lök.*

Hangutánzó jelentéshajlama:

- 4) **Hangutánzó:** *ökör, ökrődik, ökrend, ökrendez, öröm (röhög).*

Szemlélet mondományainak mennyiség osztálya

Egység, sokság, egyetemesség jelentéshajlama:

- 5) **Egybehalmozott, összeszorult, vagy gyűjtött sokaságnak megfelelő értelműek:** *töm, tömör, tömérdék, tömöszöl, tömzsi, csöpörödik, töpörödik, töpörtő, csöröge, össz, össze, ösztövé.*

9. Ú (U)

9.1.1. Hangképzés

Nyelvünk teljesen hátrahúzódik és erősen felpúposodik, a legnagyobb méretű rezgőüreg alakul ki, melynek következtében a legmélyebb hang jön létre. Képzésekor az ajkak teljesen előrenyomulnak.

Vékony hangú párja az *ű, ü*. Bizonyos szavakban állandóan rövid, továbbá állandóan rövid néhány személyragban és képzőben. Néhány szóban *a*-val, *o*-val vagy *i*-vel változhat. Némely szó végén, kivált ha magánhangzóval kezdődő ragok és képzők járulnak hozzájuk, az *ü*-höz hasonlóan *v*-re változik.

9.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *u, ü* az ürnek, a folyamatosság hiányának huhogó, zúgó, bűgó hangja, és mint ilyen, szintén a forma nélküliségnek, az ürességnek, hiánynak, pusztaságnak a természetes jele. Az üresség befogadó, betelíthető szerepével kapcsolatba hozva, mint az odú, kulacs, kupa eseteiben, a folyamatosság megszakadását látjuk, mint például az ugrás, cuppanás, szűnés, zúzás eseteiben. Az ürességnek akadály nélküli lehetőségeit értékeljük, mint a zuhanás, suhanás, hullás szavak mozgásaiban. Így más és más értelmezésekkel telik meg e semmisnek, üres jelentésűnek tűnő betűnk is. Csücsörös kiejtéséből fakadó hosszúkás formája ellenére a forma nélküli jellegéből fakadóan tetten érhető benne az alaktalanság, ezért inkább csak a mozgások, működések megszakítottságán, ugrásain keresztül fejt ki például szögletesítő, nyújtó hatásokat.

9.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya Kölcsönviszony (együttlét, együttműködés) jelentéshajlama:

- 1) Nagy távolságot fejez ki: *túl*.
- 2) Távozásra, cselekvésre biztató, sürgető: *ucu! uszu! uszít, huszít, us! usdi! uson (oson), unszol*.

Szemlélet mondományainak minőség osztálya Indulathangi jelentéshajlamai:

- 3) Széles kedvűek felkiáltása: *hej huj! heje huja! i juju! i huhuk!*
- 4) Visszataszító, kellemetlen érzés: *un, undok, undor, undorodik, utál, utálat*.
- 5) Visszaborzással járó nagy ijedés: *huh! juj!*

Hangutánzó jelentéshajlama:

- 6) Mély, tompa, üreges, üres testek természeti hangokat utánoznak: *ugat, uhog, huhog, bubus, mumus, duda, kutya, tutul, suhog, susog, szuszog, zuhog, dunnyog, puska, tutyma, huppan*.

10. Ű (Ü)

10.1.1. Hangképzés

A nyelv képzésekor elől, erősen púposodik fel, kb. az *i* képzési helyének megfelelően, és a rezgőüreg magas hangot ad. Az ajkak teljesen előrenyomulnak, az *ú* képzésével megegyező mértékben.

Hangzásra a vékony hangú *i*-hez áll a legközelebb. Mikor két magánhangzóból olvad össze az *ű* hang, rendszeren hosszú: fűl (fü-ül), hűl, dűl, hűt, fűt, feketűl (fekete-ül), gyöngűl, gyűl, de meg is rövidülhet. Az egytagú szavak végén általában megnyúlik: kű, sű, szű, bű, nyű, mű, fű. Néhány szó végén pedig, melyhez magánhangzóval kezdődő rag járul, *v*-re változik.

10.1.2. Hangképzésből fakadó jelentéshajlami okok

Az *ű*, *u* az űrnek, a folyamatosság hiányának huhogó, zúgó, bűgő hangja, és mint ilyen, szintén a formanélküliségnek, az ürességnek, hiánynak, pusztaságnak a természetes jele. Az üresség befogadó, betelíthető szerepével kapcsolatba hozva, mint az odú, kulacs, kupa eseteiben, a folyamatosság megszakadását látjuk, mint például az ugrás, cuppanás, szűnés, zúzás eseteiben. Az ürességnek akadály nélküli lehetőségeit értékeljük, mint a zuhanás, suhanás, hullás szavak mozgásaiban. Így más és más értelmezésekkel telik meg e semmisnek, üres jelentésűnek tűnő betűnk is. Csücsörös kiejtéséből fakadó hosszúkás formája ellenére a forma nélküli jellegéből fakadóan tetten érhető benne az alaktalanság, ezért inkább csak a mozgások, működések megszakítottságán, ugrásain keresztül fejt ki például szögletesítő, nyújtó hatásokat.

10.1.3. Jelentéshajlamok

Létezés mondományainak (tárgy)viszony osztálya

Oksági (ok: cselekvés; okozat: mozgás, állapot) jelentéshajlama:

- 1) **Előrehaladó mozgást** jelent: *ű-dő* (idő), *ű-get*, *ű-ld*, *ű-z* (ü-öz).

Szemlélet mondományainak minőség osztálya

Idomi jelentéshajlama:

- 2) Képzésének nagy szájjüree okán, az *u* vastag párjával együtt jelent **ürességet**, **hiányt**: *űr*, *tűn*, *szűn*, *bűn*.

Hangutánzó jelentéshajlama:

- 3) **Hangutánzó**: *ű-v-ölt*.

Véghelyi Péter